

*A fábrica de coiros,
na zona do Portovello*

ANTONIO BLANCO RODRÍGUEZ

Allariz, 1951

Licenciado en Filosofía e Letras pola Universidade de Santiago. Especialista en Historia, Sec. Historia da Arte. Adicase profesionalmente á educación e ao ensino. Desde 1991 é responsábel da Área de Educación, Cultura e Deporte no Concello de Allariz.

A presenza xudía en Allariz

Antonio Blanco Rodríguez

A historiografía xudai-co-alaricana amósase parca en datos. Dificultade que xa atoparon Cid Rumbao e José Puga, principais estudiosos do tema. O arquivo da parroquia de S. Esteban, fundamental neste caso, foi vítima do lume no s. XVII. O mesmo lle aconteceu máis recentemente ó do Concello, se ben este xa comezara a desmantelarse con anterioridade. Por ende a presente aproximación á presenza xudía en Allariz ten un carácter fundamentalmente compilatorio.

1.- Orixe do asentamento xudeu:

No **Foro** de Allariz, outorgado por Alfonso VII á Vila en 1.157 e que regulamenta minuciosamente as relacións de convivencia,

non se fai a máis mínima alusión á presenza xudía.

A primeira referencia documental atopámola en 1.186, data na que o Xudeu Maor merca ó Concello un pedazo de terreo con destino a cemiterio. Esta transacción foi posible en virtude da doación feita en 1.181 polo Rei Fernando II ó Concello das súas propiedades na Vila e no termo xurisdiccional.

Este primetro asentamento ubicábase nos suburbios da Parroquia de S. Pedro, entre Torre Lombarda e a Porta de Vilanova, dentro da muralla e delimitado pola Rúa de S. Lázaro, en lugar de notable desnivel, no que aínda perdura o topónimo Barranquiño. Entre a muralla e o río extendíase o Campo dos Coiros -hoxe Portovello- cunha

incipiente actividade de curtición ligada á presenza xudía que perdurará na evolución socioeconómica da Vila.

2.- O período álxido: s. XIII e s. XIV:

Se ben a lexislación -a primeira lei de apartamento dictara Sisebuto no 3ª Concilio de Toledo- establecía a obrigatoria segregación de comunidades étnicas e relixiosas, todo parece indicar que a práctica cotiá obviaba ou cando menos difuminaba este rigorismo.

Nembargantes puntualmente deberon producirse numerosos conflitos e enfrontamentos como se tira das sucesivas cartas de avenencia e conciliación entre ambas comunidades.

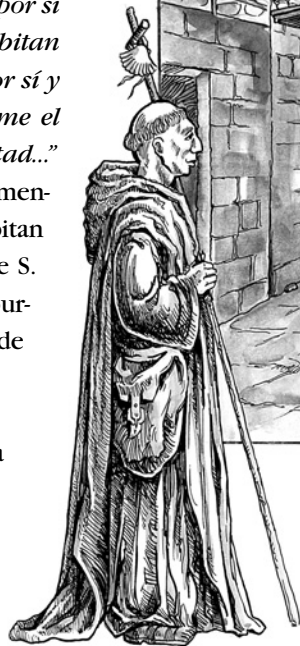

*Baixada da rúa de Vilanova
cara o cemiterio,
e cruceiro do Calvario.*

A primeira delas data de 1.249:
“Sepan cuantos vieren esta pági-
na para siempre valedera que
los que habitan en el atrio, por sí
y por su parte y los que habitan
en Vilanova y en S. Pedro por sí y
por su parte, hacen en, firme el
siguiente pacto de amistad...”
Intento evidente de achegamen-
to entre os cristiáns que habitan
nas inmediacións do adro de S.
Pedro e os xudeus dos subur-
bios da mesma parroquia e de
Vilanova.

Chama a atención a masiva
concentración de institu-
cións destinadas a grupos
marxinais ou de presenza
cercana non desexable
(leprosario de S. Lázaro,
Hospital de peregrinos do
Seixón e Hospital do Conde na
rúa do mesmo nome, Albergue de
S. Pedro...) durante estes séculos
nas inmediacións da Parroquia de
S. Pedro. A Vila xurdira e medrara
en rúas paralelas ó castelo xusto
no outro extremo, sendo aínda
hoxe perceptible unha maior
densidade de edificación na zona
leste, preto do castelo, que na
oeste, preto de S. Pedro.

O **20 de maio de 1.289** asínase o
principal documento en relación
coa comunidade xudía: a Carta de
avenencia que debe regular de
mutuo acordo a convivencia entre
etnias. Non é o caso de entrar aquí

na clásica controversia de Américo
Castro e Sánchez Albornoz sobre a
convivencia e colaboración entre
as tres culturas, incluídos os mou-
ros ou mouriscos. O certo é que o
pacto asínase en pé de igualdade,
baixo a autoridade real representa-
da por Pero Eanes, meiriño da Vila.
Na orde relixiosa acórdase separar
as celebracións públicas sen pre-
senza dos uns nas dos outros.
Tamén se acorda que os cristiáns
non morarán na xudería e vicever-
sa. O Xudeu Maior, Isaac Ismael,
deberá entregar en prenda “a casa
do burgo polos danos que seus
xudeus hi feçeren...” O que pon de
manifesto que os xudeus tiñan

propiedades no barrio cristián e
incluso no novo barrio de O
Couto onde se está a construír o
Convento de Sta. Clara ó que na
mesma carta establece o compro-
miso de doar en herdade “a orta
que hi ten...por que as Donas do
Mosteiro podan...façer seu cime-
terio”. O documento sinala clara-
mente a ubicación da sinagoga e
cemiterio: no Subcastelo, en solar
cedido polo Concello en 1.186.
Asemade faise unha primeira refe-
rencia ó barrio de O Couto, confir-
mado posteriormente por **Carta
puebla de Sancho IV de 1.293** e
que, co tempo, rematadas as obras,
será ocupado polos xudeus.

Así pois, semella comprobado documentalmente que a finais do s.XIII os xudeus habitaban no barrio de S. Pedro e Vilanova e tiñan cemiterio e sinagoga no Subcastelo.

Nin a carta de 1.249 nin a de 1.289 deberon eliminar os conflitos étnico-relixiosos na súa totalidade. A Festa do Corpus fora instituída por bula de Urbano IV en 1.272 e a súa procesión ordenada por Xoán XXII en 1.316. Pola súa banda, a Cofradía do Corpus Deus estableceu-se en Allariz na Parroquia de S. Pedro e perdurou ata 1.875. No primeiro ano de celebración da procesión xa se produciron conflitos entre xudeus e cristiáns. Neste contexto deben situarse os acontecementos de **1.317 con Xoán de Arzúa** como protagonista. Subido a un boi guiado polos seus criados, a golpes de fariña e formigas bravas, vai escorrentar ós xudeus cara ó seu barrio. Sentiuse tan orgulloso da súa fazaña que decidiu crear unha Fundación co seu nome e capital para perpetuar a súa memoria, o que aínda hoxe se fai anual e puntualmente.

Malia á Pragmática de Carlos III, en Allariz mantívose a tradición, entre outras razóns pola **Carta** outorgada polo mesmo Rei en 1.766, posiblemente a petición do Concello, que sanciona a costume e permite a súa celebración.

Nin a **Picouta dos Xudeus**, no

A ponte de Allariz sobre o río Arnoia na zona do subcastelo.

Eirado de S. Pedro, debeu cumprir o efecto disuasorio agardado. En 1.319 trasladouse ó Outeiro da Forca -eufemisticamente rebautizado como O Xardin- e dalí, a finais do s.XV, ó Outeiro da Godalla. O topónimo orixinal mantense na Praza do Eiró, no que foi adro de S. Pedro.

3.- Decadencia e extinción:

Durante o conflito sucesorio mantido entre Enrique de Trastámara e Pedro I a presenza

xudía en Allariz debía ser aínda de notable entidade. Este último nomea a Fernando de Castro administrador dos reinos de Galicia, León e Asturias, quen mediante **Carta outorgada de 5 de maio de 1.366** declara en Allariz unha especie de amnistía xeral, tanto a xudeus como a cristiáns: "... por cualesquier maleficios que cualesquiera de ellos bayan hecho o se bayan guardado de hacer en cualquiera manera, tanto judíos como cristianos...".

Bairro do Couto, detrás do Convento.

As décadas finais do s. XIV e o decorrer do s. XV significan un camiño de decadencia cara a extinción da colonia xudía. Sen dúbida os sanguentos acontecementos que no conxunto dos rei-

nos se viven a partir de 1.391 deixaron tamén a súa pegada en Allariz. A colonia xudía trasládase, agora xa extramuros, ó Subcastelo e O Couto onde remataran as obras do Convento.

A Lei de apartamento das Cortes de Toledo de 1.480 sentará principios xurídicos aínda máis rigorosos. Con todo en Allariz, seguindo a tradición, se non se ignoran, sí que se interpretan máis benignamente.

A altura de 1.487 o párroco de S. Esteban manda Carta de aforamen-

to en beneficio dos xudeus para que ampliaran o seu cemiterio.

Igualmente significativo resulta o caso de **Mosé Peres**, xudeu recadador de alcabalas reais en Ourense que, ó ser requerido para que se apartara á Rúa Nova desta cidade, manifesta que el era veciño de Allariz, o que sen dúbida amosa unha maior tolerancia aínda nestas datas na Vila que na capital.

No mesmo senso semella aclaratoria a referencia a **Juan Alfonso Carpintero**, dirixente

A rúa Vilanova, que conduce ó Subcastelo.

da revolta irmandiña en Allariz, que en 1.467 convoca unha fronte común de cristiáns, xudeus e mouros ou mouriscos contra os cabaleiros do reino.

A nova situación político-social de finais de século remata coa Pragmática de expulsión dictada polos Reis Católicos en Granada en 1.492. En Allariz os efectos da mesma deberon ser mínimos por canto a comunidade xudía xa se integrara por conversión masiva ou abandonaran os menos a Vila sen maiores problemas.

A primeira consecuencia desta extinción “oficial” foi a **remoción do “fossar”** ou cemiterio xudeu do Campo da Mina practicada en 1.500, onde “...aparecieron cadáveres sentados en sus sepulcros en forma de silla con hebraicos caracteres en larga cartela funeraria”. Posiblemente polas mesmas datas desmantelouse tamén a sinagoga.

4.- **Pervivencia da tradición xudía:**

A presenza da tradición xudía en Allariz, aínda que máis difusa, man-

terase ó longo dos séculos seguintes. Ó desmantelamento de cemiterio e sinagoga seguíulles a desafectación por parte do Concello. É máis que probable, como afirma Cid Rumbao, que as pedras corran cara abaixo, é dicir, cara ó río e se empregaran na reconstrución da ponte de Vilanova (1.559-1.600) ou no encoro e muiño da Puchina nas inmediacións do

Luis Cid

recinto de Vilanova que os cabaleiros da Orde de Malta rexentaron.

No s. XVII o párroco de S. Esteban, **Juan Antonio Conde**, decidiu queimar o arquivo ante as continuas disputas entre cristiáns novos (conversos) e vellos.

Neste mesmo século, co fin de desvirtuar a conciencia xudía, construíuse un **Calvario** no camiño que unía Vilanova co “fosar” ou cemiterio xudeu.

Mauro Rivera, secretario do Concello en 1.740, deixounos a primeira descrición do Subcastelo: *“secano, de inferior calidad, cabida tres fanegas, que sirve de pasto al común. Linda E. muralla de la Villa; O., Castillo de ella; N., rio Arnoya y S. dicha muralla”*. De semellante xeito figura no Catastro de Ensenada de 1.749.

Precisións análogas fará **Juan Manuel Mascareñas**, informante de Pascual Madoz en 1.836 para o seu Dicionario Histórico Geográfico de España: *“El Campo de la Mina (cemiterio) es un sitio al ENE- y a cien pasos de la puerta principal de la Iglesia de S. Esteban en donde se enterraban los hebreos que subsistieron en la Villa hasta el s. XVI”*.

Ata 1.840 a Vila contou con cemiterios no adro de cada parroquia. Nesta data construíuse o cemiterio cristián de Vilanova, para o que posiblemente se utilizou pedra da ala N. da muralla e a que quedaba da sinagoga e fossar.

Curiosamente os documentos desta época ó referirse a este cemiterio utilizan o termo “fosario”, o que avala unha influencia mutua das dúas culturas.

Desaparecidas as pegadas materiais, mantivéronse por séculos as actividades económicas, en mans dos agora conversos do barrio de S. Esteban, vencelladas ó curtido, “pilateiros”, zapateiros, tecedores ou oficios menestrais xunto a profesións liberais. Especúlase con que a tradición dos amendoados, gardada polas monxas do convento, teña relación coa colonia xudía.

Un párroco de Santiago, en abril de 1.830, a vista de que as disposicións de Carlos III non surtían efecto sobre os disciplinantes, comentaba: *“Reminiscencias mal extinguidas de la superstición judaica que labró la perfidia hebrea en el Sinaí”*.

Son moitas as testemuñas directas que José Puga aínda tivo ocasión de recoller e que confirma a vixencia da tradición xudía no s. XIX e comezos do s. XX. Ós de S. Pedro seguíaselles a chamar “*rifeños*” pola súa actitude de provocación permanente. De igual xeito ós de S. Esteban se lles coñecía como “*os da sinagoga*”, sendo frecuente o insulto de “*touciños*” ou “*marráns*”, pois comían en público carne de porco para demostrar a verdade da súa conversión.

Tamén na procesión de Semana Santa a figura do Nazareno ía custodiada por dous saíóns vestidos de romanos: o xudeu da corneta, que a máis de este instrumento

levaba na outra man a soga de Cristo e o xudeu da tralla que portaba unha especie de látigo. Se chamarlle a alguén “xudeu” xa era un insulto, este multiplicábase se a fórmula utilizada era “*xudeu da corneta*”. En 1.910 produciuse un apedreamento contra estes xudeus da procesión que deu pé ó conseguinte xuízo, sen que ficara claro se as pedras tiñan como destinatarios ós xudeus ou ós seus portadores.

De todo isto, o principal documento que pervive na actualidade constitúe a **Festa do Boi de Corpus** que a Fundación con nome de Xan de Arzúa debe preocuparse non só por conservar senón tamén por investigar e autenticar.

Fontes bibliográficas:

AMADOR DE LOS RIOS, José: “Historia de los judíos en España y Portugal” Madrid, 1984.

BARROS, Carlos: “O outro admitido. A tolerancia cara os xudeus na idade media galega”. Universidade de Santiago.

CASTRO, Américo: “España en su historia. Cristianos, moros y judíos”. Barcelona, 1983.

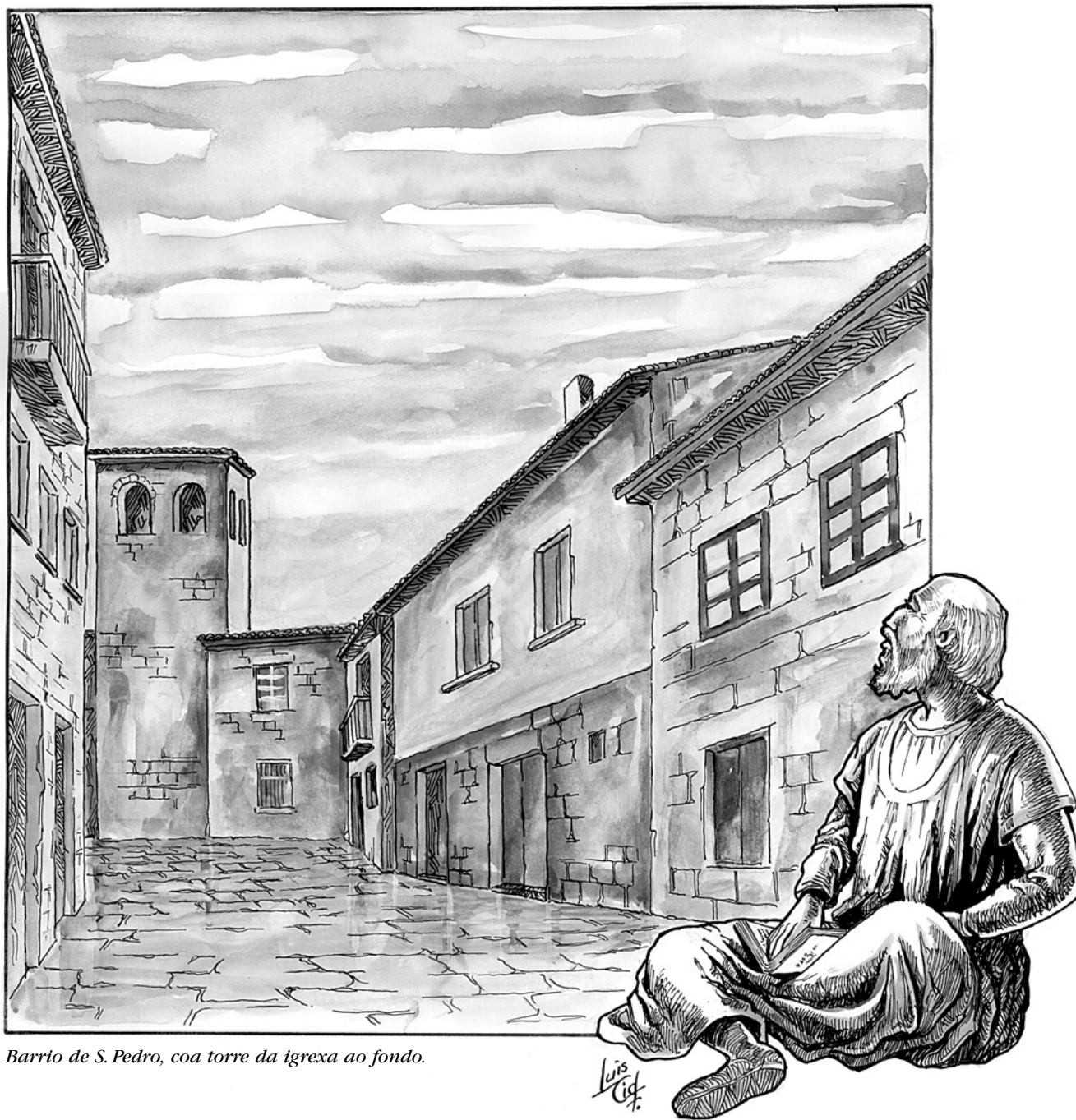
CID RUMBAO, Alfredo: “Historia de Allariz”. Ourense, 1984.

LOPEZ CARREIRA, Anselmo: “Os xudeus de Ourense no s.XV”. Ourense, 1983.

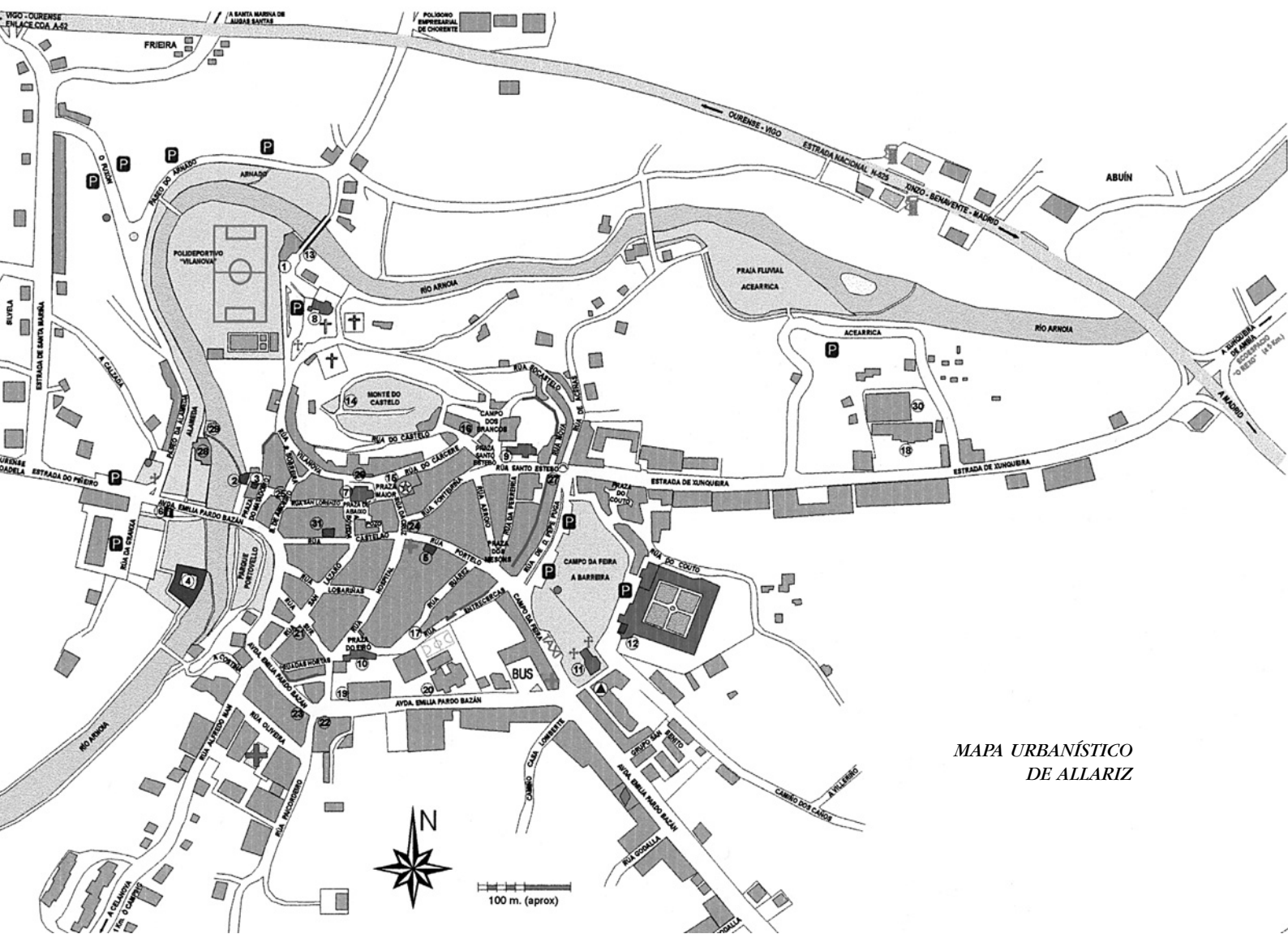
MONSALVO ANTON, J. M.: “Teoría y evolución de un conflicto social. El antisemitismo en la Corona de Castilla en la Baja Edad Media”. Madrid, 1985.

PUGA BRAU, José : “Os xudeus de Allariz”. Ourense, 1996.

SÁNCHEZ ALBORNOZ, Claudis: “España, un enigma histórico”. Barcelona, 1985.

Barrio de S. Pedro, coa torre da igrexa ao fondo.

MAPA URBANÍSTICO
DE ALLARIZ

Mª ÁNGELES LÓPEZ CORTIÑAS

Licenciada en Xeografía e Historia pola Universidade de Santiago de Compostela. Especialista en Prehistoria e Arqueoloxía e Historia Antiga. Actualmente é profesora de Xeografía e Historia en Ensino Secundario.

CRISTINA VARELA BARRIOS

Licenciada en Xeografía e Historia pola Universidade Complutense de Madrid. Especialista en Prehistoria e Arqueoloxía. Actualmente realiza traballos no campo de arqueoloxía, destacando os realizados na vila de Allariz.